

A HOMÁLYBÓL

„A FELE SEM TUDOMÁNY”*

ATTILA TEMETÉSÉRŐL JORDANES ÉS MÓRA FERENC
NYOMÁN

A hunok nagy királyának temetése évszázadok óta foglalkoztatja az emberek képzeletét. Máig az él a köztudatban, hogy Attila valahol a Tisza mélyén, hármaskoporsóban nyugszik. Mint a Tisza mentén élő diákok engem is érdekelt mindaz, amit Attiláról hallhattam. Maradandó élményként őrzöm első tanítónőm elbeszélését e témáról, halom, amint felolvassa Gárdonyi Géza verssorait a Tisza mélyén alvó, a halász furulyaszavát hallgató hun királyról. Későbbi irodalmi élményként csatlakozik ehhez *A láthatatlan ember* c. regény látványos leírása a temetésről, majd Jókai Mór mesés elbeszélése.¹ Kisdiákjaink a mai napig e novellából ismerik meg Attila temetését.) Ebben a főtáltos a következő rejtélyes utasítást adja: „Föld alá, víz alá, napsugárba, fekete éjszakába! Maga, aki eltemette se mondhatta meg, hogy hová tette.” Majd Csaba királyfi „hármaskoporsót csináltatott. Egyiket tiszta aranyból, a másikat a legfinomabb ezüstből, a harmadikat pedig vashoz. Az aranykoporsó volt a napsugár, az ezüst a hold-sugár, a vas a fekete éjszaka.” A királyt ezután bíborba, aranyba öltöztették, gyémántos gyűrűket húztak az ujjaira, derekára hímezett övet kötöttek. Aki életében egyszerűen öltözött, legalább a föld alá pompával menjen. Ezután befektették az aranykoporsóba s mellé helyezték fegyvereit. „Akkor az aranykoporsót az ezüstbe tették s végre ezt a vaskoporsóba.” Ezután jajgatás következett, majd a kőoltáron tüzet raktak, hófehér paripát áldoztak, kürtök szóltak, dobok zengtek. „Éjszaka pedig, midőn a kürtző elhangzott, Attila kisebbik fia, Csaba vezér, tizenötezer kipróbált vitézzel egészen csendben elvitte a király holttestét a Tiszához.” Ezután rabszolgák vitték tovább a koporsót oda, ahol a Tisza kétfelé ágazik. Az egyik ágat úgy rekesztették el, hogy a víz mind a másik ágba folyt. Ekkor a folyó fenekén sírt ás-

* Móra F. egyik novelláskötetének címe.

¹ *Attila temetése*. In: *Régen volt, hogy is volt*. Történelmi olvasókönyv az ált. iskolák 5. osztálya számára. Szerk. Filla István, Bp. 1982², 214.

tak, abba helyezték a *koporsót*. A sírt betemették, a vizet pedig újra visszaeresztették előbbi folyásába. Így került a király teteme „föld alá, víz alá”. A rabszolgákat visszatértük után lenyilaszták, hogy soha senki ne tudhassa meg, hová temették el a királyt. Irodalmi emlékeim itt megszakadnak, ill. halványan ködlik Móra Ferenc novellája², melyben humorosan, de egyáltalán nem tudománytalanul cáfolja azt, hogy a hun királyt a fenti módon temették volna el.

Diákként talán egyikünknek sem jut eszébe, hogy a szép mondát a valóság mögé helyezze. Így történt, hogy évtizedekig élt bennem is a temetésről szóló monda, sőt vártuk is, hogy egyszer csak-csak előkerül a hármaskoporsó a Tisza mélyéről, és megcsodálhatjuk majd, amit a temetést végző szolgák nem láthattak, nehogy kitudódjék a hely, ahová elrejtették éjszaka a király tetemét.

Évekkel ezelőtt latin nyelvű történeti forrásolvasási órámra került kezembe immáron nem magyarul, nem mesésen, hanem latinul a temetés egyetlen forrásértékű leírása Jordanes VI. századi történetíró *Getica*³ c. művének 49. fejezetében. Sokszor olvastam el ezután a szöveget, alaposan átgondolva a szavak jelentését, értelmét. Kerestem, de nem leltem meg, hogy hol írja Jordanes azt, amit évtizedeken keresztül hittem, s benne volt, ill. van a köztudatban is. Nincs itt Tiszába temetésről szó!

„Postquam talibus lamentis est defletus, stravam *super tumulum eius, quam appellant, ipsi ingenti commessatione concelebrant, et contraria invicem sibi copulantes luctum funereum* (v. l.: *lucto funereo*) mixto gaudio explicabant, noctuque secreto *cadaver terra reconditum* copercula primum auro, secundum argento, tertium ferri rigore communiunt, significantes tali argumento potentissimo regi omnia convenisse: ferrum, quod gentes domuit, aurum et argentum, quod ornamentum rei publicae utriusque acceperit. Addunt arma hostium caedibus adquisita, faleras vario gemmarum fulgore pretiosas et diversi generis insignia, quibus colitur aulicum decus. Et ut tantis divitiis humana curiositas arceretur, operi deputatos detestabili mercede trucidarunt, emersitque momentanea mors sepelientibus cum sepulto.” A már korántsem klasszikus latin szöveghozzávetőleges fordítása a következő: „Miután ilyen siralmas panaszokkal el-siratták, *sírhalma fölött* roppant vigassággal ún. *strava*-t (halotti tort) tartottak és egymással ellentétes dolgokat egybekötve, örvendezéssel vegyes gyászünnepet ültek, majd éjszaka a titokban földbe rejtett holttestet előbb arannyal, másodsor ezüsttel, harmadszor rideg vassal

² Móra Ferenc: *Leszámolás Attilával*. In: *Utazás a földalatti Magyarországon*. Bp. 1982.

³ Jordanes: *De Getarum sive Gothorum origine et rebus gestis*, Mon. Germ. Auct. Antiquiss. V./1. 1882.

borították, ily módon jelezvén, hogy a nagy hatalmú királynak minden jár: a vas, mivel népeket hódoltatott meg, az arany és az ezüst, mivel mindkét birodalom diszjelveit elnyerte. Hozzáteszik még az ellenségek levágása árán szerzett fegyvereket, mindenféle drágakövektől csillogó ékességeket és különféle dísztárgyakat, az udvari fényűzés kellékeit. És hogy ennyi kincstől az emberi kíváncsiság távol tartassék, a munkára kirendeltek kárhozatos fizetésképpenlegyilkolták, azaz egyszerre jelent meg a halál az eltemetőknek az eltemetettel együtt.”

E hely alaposabb ismeretében kezdtem utánanézni, ki hogy értelmezte ezt a helyet, mi okozhatta a félreértést vagy félrefordítást. Jó néhány hely elolvasása után jutott eszembe Móra Ferenc fentebb említett írása. A régi emlékek felelevenedtek, azzal a különbséggel, hogy most nem a tréfálkozást olvastam ki Móra régészeti ismeretekkel megalapozott írásából, hanem a tudós, gondolkodó ember töprengését egy olyan dologról, ami lehetetlenség: ez a folyóbatemetés.

Móra Ferenc halálának 50. évfordulóján erre az írásra emlékezve szeretnék némi igazságot szolgáltatni a tudós írónak, aki a józan ésszel ellenkező tudománytalan állításokat nem írt le, nem próbált magyarázni megmagyarázhatatlan dolgokat, kereste a forrásokat, próbálta értelmezni azokat. Tudta az eszével, amit hidrológus szakemberek most is megerősítenek, hogy egy olyan nagy és szeszélyes folyóba temetni, mint a Tisza, technikailag kivitelezhetetlen volt egyáltalán, de különösen néhány nap leforgása alatt. Móra Ferenc tehát megerősített abban, hogy a Jordanes-szöveg kapcsán támadt kételyeim — a temetésre vonatkozóan — helytállóak, érdemes magyarázatot keresnem, megkísérelhetem a továbblépést, kereshetem a *hármaskoporsó* rejtélyét is. Móra „leszámolt” Attilával. Miután „komoly történeti irodalomban” nem találta nyomát a vízbetemetésnek, leszögezi: „Attilát éppúgy halom alá temették, mint a többi hunt . . . Most már lehet keresni Attilát, akit mégiscsak több reménységgel lehet aranyszínű homokunk alatt keresni, mint folyóvizek örvényeiben.” Komoly történeti irodalomban nincs tehát adatunk a vízbetemetésre, az egyetlen történeti forrás nem szól erről, a köztudatban mégis valóságként él Attila temetése.

A legenda kitalálójának Ipolyi Arnoldot tartják számon, tőle vette a mesés adatot Jókai. Móra itt a kutatást ezzel zárja le: „A nagyszívű és nagy lángú tudós aligha tudta volna gazdáját adni ennek a hagyománynak, melynek fontosságát neki éreznie kellett. Így nem hagyománynak számít az, csak jóhiszemű feltevésnek. Ha Alarichot folyóba temette a maga gót népe, mért ne művelték volna azt a hunok Attilával, aki még különb Isten Ostora volt, mint korábbi pályatársa.”

Itt szeretném a gondolatmenetet folytatni. Miért temette a folyóba a hun királyt Ipolyi, hisz a latin szövegből nem olvashatta ki sem ezt, sem a hármas koporsóba való temetést? (Igaz, ő ezt az utóbbit nem is állítja, csak néhány későbbi írás hivatkozik az Ipolyinál szereplő hármas koporsóra.) Csengery Antal fel is róttá neki a források felületes ismeretét. Ipolyi mindenesetre hangoztatta a történeti hitelhez való ragaszkodás igényét: „A források, tavak, folyók mentében vannak temetkezési helyeik is (ti. az ősmagyaroknak), s talán magában a folyó medrében, mint Attiláról egy hagyomány van tudtomra, mely szerint hasonlóan, mint Alarich (Jornand. 29), ő is a folyónak leeresztése után, kincsei- és fegyvereivel annak medrébe temettetik, miután a hullámok ismét föléje eresztetnek.”⁴ Hozzávetőleges fordításban: „A medrétől elterelt Busento folyóban — mivel ez a folyó a hegy tövéből a város mellett halad, — tehát a folyó medrének közepén, miután összeterelték a foglyok seregét, helyet ásnak a temetkezésnek és ebbe a gödörbe eltemetik Alarichot, sok kincessel együtt, majd a vizeket medrükbe visszaengedvén, hogy soha senki a helyet fel ne ismerje, a munkásokat mind leöldösték . . .”

Amint látjuk, Ipolyi szinte szóról szóra Alarich temetését írja le Attila temetéséről szólva. Eljárására magyarázatot ki tudna adni? Tudománytalan pontatlanságát tudóstársai mindenesetre tetszetősnek találták, idézték, hivatkoztak rá anélkül, hogy az idézett helyeket tüzetesen ellenőrizték volna. Ezt tette a tudományos igényvel szerkesztett Révai Nagy Lexikona (1911-ben), bár a cikk írója elgondolkozott azon, hogy a vízbetemetés ellentétben van a hunok szokásos halomsíros temetkezésével, a jelzett forrásnak mégsem nézett utána. Ha ezt megtette volna, nem talált volna benne semmilyen folyót, csak *tumulust*. Sajnos az ötven évvel későbbi Új Magyar Lexikon „Attila” címszavának írója is hasonlóképpen járt el: „Minthogy Attila székhelye a Tisza vidékén volt, és egy száz évvel későbbi krónika (ti. a Jordanesé) azt írja, hogy egy folyó medrébe temették, sírját ott keresik.” Tehát több, mint fél évszázad elteltével, de Móra írásának megjelenése után is jó harminc évvel *legendát* idéznek „eredeti forrásból”. Sorolhatnánk — igényes és kevésbé igényes — munkákat, amelyek egyszerűen átmásolják a hagyományos adatokat.

Tehát a vízbetemetést, a hármas koporsót mind a mai napig történeti kútfőben (Jordanesnél) olvasható bizonyosságként tartják számon. Megismétlem, Móra Ferencet már a 20-as években foglalkoztatta a vízbetemetés lehetetlensége, de a csak szépírónak számon tartott, tudósnek nem eléggé méltányolt íróra nemigen figyelt senki. Pedig ő kézbe vette az eredeti forrást, Jordanest, de a tudós régész

⁴ Ipolyi Arnold: *Magyar Mythologia*. I. Bp. 1929². 280. Mommsennél: *Getica* 30. caput.

sem tudott belőle mást és többet kihámozni, mint ami ott állt: *noctuae secreto cadaver est reconditum* („Éjjel a testet földbe rejtették.” Móra F. ford.). Kesernyésen írja: „Az egyetlen történeti forrás nem azt mondja, amit mondatnak vele, hanem éppen az ellenkezőjét. Attilát nem folyóba temették, hanem földbe, hun nemzeti szokás szerint.” Kitér arra, hogy feltevése szerint Alarich temetését „fogták rá a mi nagyurunkra is, *meg is írtam, amit gondolok, be is verték érte a fejemet*”. Tudjuk, ez Móra keserű szellemeskedése, a tény viszont önmagáért beszél: a *szakkeresés* sokáig nem került át Móra megállapítása, maradt szépirodalomnak.

Eckhardt Sándor Ipolyit és *Mythológiáját* a következőképpen aposztrofálta 1940-ben: „És mióta Ipolyi Magyar Mythológiájában arról *regél*, hogy Attilát egy *folyómederbe* temették (mint Jord. Alarichját), azóta a Tisza – Maros vidéki nép képzeletét izgatja Attila *hármaskoporsója*.”⁵ Ha megérte volna Móra, biztosan nem haragudott volna meg, ha Eckhardt igényes áttekintésében nemcsak negatív célzás formájában utal az ő gondolatmenetére és eredményére. Így csak tréfálkozhatott volna továbbra is az Alarichnál „még különb istenostora” temetésével. Bóna István késői igazságszolgáltatása sem egyértelműen kedvező: „A kép (ti. a legendás temetés képe) olyan erős, hogy az itt-ott többnyire nem közkézen forgó tudományos igényű munkákban elhangzó ellenérveket a legtöbb ember már hitetlenkedve fogadja.”⁶ Tény, hogy Jordanes szövegében félreérthetetlenül benne van: „*super eius tumulum* (sc. Attilae) stravam concelebrant (sc. Hunni)”. A 49. caputból világosan kiderül a *tumulus*-ba való temetés, tehát a kritikus helyen halomsíros temetkezésről van szó. Miért ragaszkodott Ipolyi a vízbetemetéshez, miért hamisította meg a forrást, milyen „nagyobb” cél vezethette?

Ipolyi részletesen ír arról, (MM. I. 22. l.), hogy őseink vizek, források mellé telepedtek le, oda is temetkeztek, életszükségletük és tiszteletük tárgya volt a víz. Különösen tisztelt forrás volt például a pannonhegyi *fons sacer*, ahol Árpádot eltemették. Megkockáztatjuk a feltevést: ha Árpádot víz közelébe temették, akkor – Ipolyi elképzelése szerint – az elődünknek hitt hun királyt sem illett ettől a tisztességtől elútni. A nagy királynak forráshamisítás árán is meg kellett adni a vég-tisztességet, nem is forrás mellé, hanem folyóbatemetéssel. Ezt a feltevésemet igazolni látszik az a körülmény, hogy Ipolyi *Mythológiájának* II. kötetében (127.) ugyanezt ismét említi: „Pogány korunkban *hallowaink vizek mellett, vagy egyenest vizek medrébe temették*, mint

⁵ *Attila és hunjai*. Szerk. Németh Gyula. Bp. 1940. 212.

⁶ Bóna István: *A szeged-nagyszéksői hun fejedelem*. In: *A magyar régészet regénye*. Szerk.: Szombathy Viktor. Bp. 1968. 111.

⁷ Uo. Bóna I. nem közöl adatot.

Attiláról a hagyomány szól, és Árpádról, hogy a *folyo* kútfejénél, Taksony *pogány módra a Dunánál* eltemették, s mint az okiratokban fel említett pogánysírok, *sepulchra paganorum* stb. vizek mellett jönek elő.”

Ezután áttérhetünk a legenda második részére, vagyis a holttestnek hármaskoporsóban való eltemetésére: „noctuque secreto cadaver terra reconditum cooperacula primum auro, secundum argento, tertium ferri rigore communiunt, significantes tali argumento, potentissimo regi omnia convenisse: ferrum, quod gentes edomuit, aurum et argentum, quod ornamentum rei publicae utriusque acceperit.”

Felületes olvasásra valóban úgy tűnik, mintha szerepelne a szövegben hármaskoporsó. A történeti valóságot a forrásban előforduló kritikus szavak alaposabb vizsgálata révén közelíthetjük meg. Nem kutattam, ki értelmezte először így a szöveget; tény az, hogy az utóbbi kétszáz évben általában koporsót értettek bele a szövegbe. Ismét Móra-ra hivatkozom, aki a maga józan eszére hallgatva, a hun temetkezési szokások ismeretében ismét tréfásan, de cáfolja a „hagyományt”, mondván⁸: „Tudománytalan dolognak tartom az Attila keresését, s hogy a hun királyt keresztény módon koporsóba zárták, azt csak akkor hiszem el, ha kiderül, hogy Nagy Leó pápát lóháton temették el és föléje halmot domboltak.” Ugyancsak a temetkezési szokások ismeretében cáfolja újabbban a koporsós temetést Kaposvári Gyula *Sikerült-e megtalálni Attila sírját?*⁹ c. érdekes cikkében, bár nyelvi értelmezéssel ő sem próbálkozik. Bóna István tanulmánya megerősíti feltételezésemet. Bár a szövegből koporsót olvas ki, mégis józan régész-logikával érvelve írja: „Való, hogy hármaskoporsóról Jordanes beszél. Mondja, vagy költi jó 80–100 évvel a temetés után. Ez azonban példátlan temetési módja lenne egy nomád fejedelemnek.” Bóna ezután Móra Ferenc fentebb már szintén idézett mondataira hivatkozik.

A *Világirodalmi Lexikon* Jordanes-címzavában (Czuth B., 1977.) ennek ellenére még mindig hármaskoporsóról olvasunk.

A régészek tehát a tárgyi leletek alapján megkérdőjelezik az írott forrásból kiolvashatónak vélt hagyományt. Nos: Jordanes szöveghelye *megerősíti* az ásatások leletanyagából ismert tényeket. Sejtésünk szerint Attila hármaskoporsója olyan nyelvi félreértés következménye, mint az Anonymusnál szereplő Thonusoba besenyő fejedelem „élve eltemetése” a szentéletű István király parancsára. Ezt a makacsul

⁸ Móra Ferenc: *Attila koponyájáról*. In: *Utazás földalatti Magyarországon* Bp. 1982. 190.

⁹ Kaposvári Gyula: *Sikerült-e megtalálni Attila sírját?* Múzeumi Levelek. 4. Szolnok, 1961. 27. sk.

továbbélő félreértést csak a minap oszlatta szét Bollók János meggyőző filológiai elemzése.¹⁰

Van-e ellentmondás a régészeti érvek és a szöveg között, vagy a kettő erősíti egymást? A gondot feltehetőleg a *cooperculum* vagy *coopercula* szó értelmezése okozza, mely találmásra lefordítva válhatott *koporsó*vá. Elősegítette a helytelen magyarítást a két szó (*copercula* — *koporsó*) kezdőszótagjának megtévesztő összecsendülése is. A latin *copercula* sok mást jelenthet, de koporsót aligha. Valamiben el kellett azonban a holttestet temetni, így kínálkozhatott a fordításhoz a koporsó, mint *korunk* temetési eszköze. A fordítókat nem gondolkoztatta el az a tény, hogy a nomádok temetkezési szokásai nem ismertek efféle alkalmatosságot: dús arany, ezüst mellékleteket annál inkább. A *cooperculum* jelentései a következők lehetnek: rávihető, fölkenhető borítóréteg, lepel, faragott sírkő, mint borítólap, kardhüvely, borítólemez, burkolóhártya, burok, fedélzet, borítószövet, agyagborítás, díszített vagy díszítetlen fedőlap. Érdekességként megemlíthetjük, hogy a latin Thesaurus cikkírója idézi ugyan a kérdéses Jordanes-helyet, de nem értelmezi.¹¹

Marad tehát a kérdés, mivel burkolták be a tetemet, mivel óvták? Lepellel, borítólemezzel? Erre vonatkozóan csakis a *hun sírok* leletanyaga adhat megnyugtató eligazítást, ui. Attila sírjáról már a század 20-as éveiben ezt írta Móra *Hun sírok, hun nem azok* c. gyűjteményében: „Kirabolták még azok (ti. A. sírját), akik tudták, hogy hol ásták meg. A vízbe való temetés szép meséje egészen újkori keletű, s merő kitalálás, amiből egy szó sem igaz. Állítom és bizonyítom, ha sor kerül rá.”¹² A megmaradt sírok bőséges leletanyaga az írott mű szűkszavúságánál többet segít majd, a fentebb idézett latin szöveg fordítása, ill. értelmezése pedig a szerint módosul, mivel egy valami biztosnak tetszik: a hármaskoporsó soha nem fog előkerülni, olyanban nem temethették el a nagy királyt: „Éjjel és titokban a földberejttett tetet először arany-, másodsor ezüst-, harmadszor vas *copercula*-val borítják, ezzel jelölve világosan, hogy mindezek kijárnak a leghatalmasabb királynak: a vas, mivel népeket igazott le, az arany és ezüst, mivel mindkét birodalom ornatusát elnyerte.”

A szöveg helyesebb értelmezésével a hármaskoporsó legendája végképp legendának bizonyul. Móra tréfálkozása Leó pápa és Attila

¹⁰ Bollók János: *A Thonuzóba-legenda történelmi hitele*. Századok, 1979. 97–107.

¹¹ Thesaurus Linguae Latinae, s. v. p. 892, 1. 41 sq.

¹² Móra Ferenc: *Hun sírok, hun nem azok*. In: *Utazás a földalatti Magyarországon*. c. 220.

temetkezési módjával kapcsolatban nemcsak humoros ötlet, hanem filológiai értelmezéssel megerősített valóság.

Hihetőleg sikerült Jordanes szövegének elemzésével bizonyítani, hogy Móra Ferencnek Attila temetésével kapcsolatos sejtései nemcsak a humor, hanem a valódi tudomány igényeit is kielégíthették volna eddig is. Attilát hun szokás szerint *tumulus*-ba, tehát föld alá temették (*terra reconditum cadaver*), az arany, ezüst és vas (*aurum, argentum, ferrum*) pedig nem a hármas koporsó anyaga volt, hanem a *potentissimus rex*-et megillető mindenféle arany-, ezüst- stb. sírmelléklet.

RIMÓCZINÉ HAMAR MÁRTA

MOSTOHA FEJEZET SZÁZADUNK IFJÚSÁGI PRÓZÁJÁBÓL: A LÁNYREGÉNY

„Mit olvasson a bakfis lányka?
Miattam akármit, amit csak tud és
akar, csak ne a bakfis-irodalmat.”¹
(Henrik Wolgast, 1906)

Esendő műfaj a lányregény. A természeténél fogva az. Giccsveszélynek kitéve éli életét. Hogy ennek ellenére a századforduló, a századelő és a két világháború közötti időszak magyar lányregényének története iránt érdeklődünk? Első látásra nem bolygatásra érdemes irodalmi ügy. A hajdani lányregénynek régóta van már „végbizonyítványa”, amelyet egyhangúlag hitelesített az irodalmi közvélemény. Ráadásul olyannyira egyértelmű, hogy mindegy hol, mikor, milyen nyelven állították ki. Eppen ezért a példánkat idegenből idézzük: [a lányregény] „irodalmi giccs alig elképzelhető mennyiségben”.² Nem mintha az ilyen sommás vélekedések gyanún felül állnának, sőt: egyenesen kihívják a kételkedést és a kíváncsiságot. De több mint félszáz lányregényt végigolvasván úgy véljük, a kételkedésre nincs sok ok. A kíváncsiságra már inkább. Önmagában ok a tartós népszerűség titka.

De túl a kételkedésen és a kíváncsiságon a magyar ifjúsági próza múltját kutatva amúgy se érhetjük be azzal, hogy mások nyomán

¹ Wolgast, Henrik: *Vom Kinderbuch* (1906) — Idézi: Tóth Rezső: *A leányolvasmányokról*. Nemzeti Nevelés, 1906. 246.

² Kropatsch, O.: *Leserziehung der Zehn- bis Vierzehnjährigen*. Wien, Österreichischer Buchklub der Jugend, 1962. 33.